

R. T.

---

200 rocznica śmierci Józefa Andrzeja Załuskiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/2, 427-429

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POSIEDZENIE POŚWIĘCONE PAMIĘCI MICHAŁA REICHERA

Wydział II Nauk Biologicznych i Medycznych Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, Gdański Oddział Polskiego Towarzystwa Anatomicznego i Gdańsko-Bydgoski Oddział Polskiego Towarzystwa Lekarskiego zorganizowały 6 grudnia 1973 r. w Gdańsku uroczyste posiedzenie poświęcone pamięci wybitnego anatoma i antropologa, Michała Reichera (1888—1973), członka Polskiej Akademii Umiejętności, w latach 1921—1939 profesora anatomii na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, w 1945—1963 na Akademii Medycznej w Gdańsku, rektora tej uczelni w latach 1947—1948. Prof. dr Witold Sylwanowicz przedstawił prace i osiągnięcia naukowe prof. Reichera w okresie międzywojennym, prof. dr Olgierd Narkiewicz — działalność prof. Reichera w Gdańsku, a prof. dr Wiesław Łasiński mówił o tradycjach gdańskiej szkoły anatomicznej.

Z. Br.

200 ROCZNICA ŚMIERCI JÓZEFA ANDRZEJA ZAŁUSKIEGO

Dnia 24 stycznia 1974 r. Oddział Warszawski Towarzystwa Przyjaciół Książki zorganizował prelekcję Ksawerego Świerkowskiego zatytułowaną *W 200 rocznicę śmierci Józefa Andrzeja Załuskiego*. Prelekcja odbyła się w gmachu ZAIKS-u przy ul. Hipotecznej 2, stojącym na fundamentach dawnej Biblioteki Załuskich i przygotowana została specjalnie na zebranie Towarzystwa, w oparciu głównie o materiały źródłowe.

K. Świerkowski wychodząc z założenia, iż w gronie osób blisko związanych z książką nie ma potrzeby przedstawiać dokładniej biografii Załuskiego i podkreślać jego zasług, swój interesujący odczyt skonstruował w sposób nietypowy dla takich okazji.

Sięgając do źródeł prelegent stwierdził, że wokół postaci J. A. Załuskiego narosło wiele mitów, do których powstania przyczynił się zarówno sam biskup kijowski, ludzie z jego otoczenia, tacy np. jak Jan Daniel Janocki oraz w niemałym stopniu późniejsi badacze jego życia i spuścizny pisarskiej. K. Świerkowski zatrzymał się więc na tych fragmentach biografii i twórczości Załuskiego, wokół których — jego zdaniem — narosło najwięcej nieporozumień. Przyczyny tych nieporozumień, dotyczących tak osoby biskupa kijowskiego, jak i samej Biblioteki Załuskich leżą w niedokładniej interpretacji przekazów źródłowych, bądź też w ich niepełnym wykorzystaniu. Nie wykorzystane należycie pozostają nadal przede wszystkim bardzo ważne źródła rosyjskie¹.

W publikacjach, nawet współczesnych, często bezkrytycznie powtarza się — za pracami dawnych autorów — nieścisłe informacje dotyczące współtwórcy jednej z pierwszych w świecie, a pierwszej w Polsce biblioteki publicznej; przesadza się także w określaniu liczby książek, jakiej posiadał w początkowym okresie zbieractwa. Niekiedy jednak nieporozumienia są poważniejsze. I tak np. opracowania, również encyklopedyczne, jako datę śmierci J. A. Załuskiego wymieniają 9 stycznia 1774 r.,

¹ W pewnym stopniu na źródłach rosyjskich oparta jest praca A. Kleczeńskiego *Dzieje Biblioteki Załuskich na podstawie obrazu życia i działalności jej fundatora*. W: *Sprawozdanie CK Dyrekcji Gimnazjum I w Przemyślu za rok szkolny 1902*. Praca ta jednak nie jest na ogół cytowana w biogramach Załuskiego. W dzisiejszych badaniach nad Załuskim poważne utrudnienie stanowi również fakt, iż dotąd ogłoszono drukiem zaledwie część jego korespondencji. Por. *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego. 1724—1736*. Wrocław 1967. (Wydawnictwo Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN).

podczas gdy w rzeczywistości zmarł on w piątek 7 stycznia. Nie znamy natomiast miejsca, w którym został pochowany². Wymienia się przy tej okazji katedrę warszawską i kościół w Żytomierzu, do którego miało być przewiezione jego serce, jednakże źródła katedrałne nie podają na ten temat żadnych wiadomości.

J. A. Załuski — postać nietypowa dla czasów saskich — był człowiekiem prawnym, światłym i bardzo pracowitym. Niektóre z jego drobniejszych utworów powstawały w czasie licznych podróży po kraju i Europie. Pozostawił dużą spuściznę pisarską, częściowo o charakterze naukowym. Zasługa jego leży jednak głównie w ciągnącym się przez całe życie zbieraniu książek; wielka miłość do nich sprawiła, iż powstać mogła wspólna Biblioteka Załuskich.

Charakteryzując Załuskiego K. Świerkowski wskazał, że był on przede wszystkim księdzem, następnie szlachcicem — w pewnym stopniu megalomanem i wreszcie dopiero bibliofilem. Wypełniając gorliwie swoje obowiązki duchowne, potrafił jednak świetnie pogodzić je z przemyślanym i planowym zbieractwem książek i innych wartości kultury narodowej. Niemalą w tym pomoc stanowiły prebendy, jakie miał zapewnione dzięki piastowanym godnościom kościelnym. Innym źródłem pasji zbierackiej Załuskiego była jego duma magnacka. Niewątpliwie niemalą zależało mu na połączeniu rodzowego nazwiska z ufundowaną — wspólnie z bratem — biblioteką. Bibliotekę tę oglądał król Stanisław August, polecając oprawić na swój koszt niektóre ze znajdujących się w niej książek. Działo się to jednak podczas pobytu Załuskiego w Kałudze.

Będąc bibliofilem nie był Załuski bibliomanem. Kupowane, czy też „zdobywane” przez siebie książki studiował i starał się, aby służyły one innym pomocą w pracach naukowych. We własnych publikacjach a także w działalności publicznej wyrażał niekiedy postępowe naówczas poglądy; w jednej z mów w senacie występował np. przeciw zrywaniu sejmów.

Wielkość zgromadzonego przez Załuskiego księgozbioru najdokładniej określił dotąd Marcelli Handelsman, wskazując, iż było w nim około 400 tys. tomów³. Losy tego księgozbioru są dobrze znane, jednakże prelegent raz jeszcze wskazał na opieszałość polskiego środowiska bibliotekarskiego z okresu międzywojennego dwudziestolecia w inwentaryzacji tych — utraconych później na zawsze — zbiorów. Katalogu Biblioteki Załuskich nie sporządzono ani do roku 1939, ani w latach okupacji hitlerowskiej.

W Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego jest obecnie około 10 tys. tomów z księgozbioru Załuskich, które nie znajdowały się w zbiorach objętych rewindykacją, były więc przechowywane gdzie indziej i dlatego ocalały. Są to dublety, których pozbywał się najpierw sam Załuski a później Cesarska Biblioteka w Petersburgu⁴.

Za najcenniejsze, co pozostało po wspólnym księgozbiornie Załuskich, K. Świerkowski uznał „legendę biblioteki”. Gdy Biblioteka została otwarta i czynna była w kraju, korzystało z niej niewiele osób⁵, natomiast w czasach niewoli narodowej, kiedy zaczęto ratować wszelkie pamiątki kultury polskiej stała się ona wzorem, który naśladowali ludzie tacy jak T. Czacki, J. M. Ossoliński i E. Raczyński.

² Informuje o tym „Gazeta Warszawska” nr 2, sobota 5 lutego 1774. Informacja ta kończy się jednak opisem konduktu pogrzebowego.

³ Dokładne wiadomości o charakterze księgozbioru i liczbie znajdujących się w nim tomów zawarte są w pracy *Imperatorskaja Publicznaja Biblioteka. Za sto let 1814—1914*. S.-Peterburg 1914, s. 39—40. Do Petersburga nie dotarły jednak zbiory kartograficzne Załuskich.

⁴ Cytowana wyżej książka określa liczbę dubletów w Bibliotece Załuskich, w czasach, gdy znajdowała się ona w Petersburgu na 45 tys. Część z nich, po 1870 r., Rosjanie przesyłali do Biblioteki Cesarskiego Uniwersytetu w Warszawie.

⁵ Prelegent opierał się tu m.in. na fakcie, iż sam oglądał księgę obecności Biblioteki Załuskich.

Na zakończenie prelegent przytoczył dwie opinie o Załuskim: Aleksandra Brücknera i Kazimierza Konarskiego. Pierwszy z wielkim uznaniem wyrażał się o działalności zbierackiej, edytorskiej i piśmienniczej J. A. Załuskiego, drugi natomiast wskazuje na większą rolę starszego brata Andrzeja Stanisława w tworzeniu Biblioteki i jemu też przypisuje dokładny plan jej zorganizowania⁶. K. Świerkowski uznał, iż podobnie jak w wielu podobnych przypadkach tak i w tym prawda leży pośrodku.

W dyskusji po prelekcji udział wzięli: Aleksander Bocheński, Juliusz Wiktor Gomulicki i Józef Chudek.

A. Bocheński wskazał przede wszystkim na brak odpowiedniego klimatu intelektualnego, w czasach kiedy rozpoczynali działalność bracia Załuscy i w związku z tym podkreślił szczególną wartość wielu z ich inicjatyw, podkreślił również znaczenie *Programma literarium ad bibliophilos* (1732). A. Bocheński mówił także o godnej uznania i nowoczesnej metodzie naukowej Załuskiego, który wypowiadając się np. na temat tzw. zbrodni rytualnej Żydów, uważał, iż sprawę tę rozstrzygnąć można dopiero po dokładnym zaznajomieniu się z odpowiednimi źródłami.

J. W. Gomulicki solidaryzował się raczej z opinią Brücknera o Załuskim. Przypomniawszy jego znaczenie jako prekursora polskiego oświecenia, pośrednika między Zachodem a Polską i twórcy atmosfery intelektualnej, którą wykorzystał później Stanisław August. Przypomniawszy także rolę tego wielkiego bibliofila w powstaniu pierwszej polskiej serii literackiej — *Zbioru rymopisów* oraz organizowane przez niego zebrania literackie tzw. akademiki, na których mówiono m.in. o potrzebie założenia w Polsce Akademii Nauk i Sztuk.

J. Chudek poinformował zebranych, że istnieją uzasadnione przypuszczenia, iż Józef Andrzej Załuski pochowany został w kościele parafialnym w Kobycy koło Warszawy, który ufundował jego młodszy brat Marcin. Sprawa ta ma zostać dokładnie zbadana w najbliższym czasie.

Na zakończenie dyskusji głos zabrał K. Świerkowski, podkreślając raz jeszcze, że świadomie ograniczył zakres swej prelekcji. Potwierdził także wyrażone w niej przekonanie, iż za najważniejszą spuściznę po Bibliotece Załuskich, spuścizną najważniejszą ze społecznego punktu widzenia, jej legendę.

Prelegent wskazał na brak dobrej i pełnej monografii o J. A. Załuskim i jego bibliotece. Powstanie takiej monografii wymaga jednak zbiorowych i długotrwałych badań, które rozpocząć trzeba od zapoznania się z zawartością odpowiednich, polskich i zagranicznych czasopism. Konieczne są także kwerendy w archiwach radzieckich. Zanim przystąpi się do opracowania samej biografii Załuskiego, należałoby przygotować szereg prac szczegółowych np.: *J. A. Załuski w sejmach i w senacie*, *Załuski jako znawca bibliografii i znawca książek*, *Biblioteka Załuskich w kraju*, *Biblioteka Załuskich w Petersburgu itd.*

Wszyscy uczestnicy zebrania otrzymali wydany w 50 egzemplarzach, przez Oddział Warszawski TPK, z inicjatywy sekretarza Oddziału Andrzeja Bednarczyka okolicznościowy druczek bibliofilski. Druczek zawiera fascimile ekslibrisu J. A. Załuskiego.

R. T.

PROJEKT UTWORZENIA STOWARZYSZENIA AUTORÓW NAUKOWYCH

Potrzeba powstania stowarzyszenia zrzeszającego autorów dzieł naukowych odziedziczona była od dawna. Dyskutowano na ten temat w dwudziestolecu międzywojennym

⁶ K. Konarski: *Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie*. Warszawa 1970, s. 325.